

RECENZE

HARRIS, N.: The Return of Cosmopolitan Capital: Globalisation, the State and War, London, I.B. Tauris & Co Ltd, 2003, 292 stran, ISBN 1 86064 786 3

Úloha a postavení státu v globalizující se světové ekonomice

Hlavním tématem recenzované knihy N. Harrise je přístup národního státu k ekonomickým aktivitám domácích a zahraničních subjektů. Na pozadí historického vývoje se autor zabývá vztahem mezi válčením, státem a ekonomickým rozvojem. Cílem knihy je porozumět změně postavení a úloze vlády v domácí i světové ekonomice. Globalizačním procesům je přiznána pozitivní úloha při uvolňování restrikcí přerůstání ekonomických aktivit přes národní hranice, které tak již nemusí být podřízeny partikulárním zájmům státu, ale mohou být soustředěny do nejeftivnějších činností. Harris se rovněž snaží zpochybnit více jak 150 let starý předpoklad, jenž ukazuje světovou ekonomiku jako soubor ovlivňujících se, avšak nezávislých národních ekonomik, kde státní a ekonomické zájmy a potřeby jsou zcela totožné. V této souvislosti Harris upozorňuje na neexistenci vhodné koncepce popisující „nový svět“, jenž je tvořen vzájemně se ovlivňujícími globálními sektory a sítěmi multinacionálních korporací. Současné paradigma zachycuje svět skládající se výhradně z národních států, nedělitelných teritoriálních jednotek a nepřipouští žádnou nezávislou roli pro „sub-národní“ nebo nadnárodní instituce. Výsledkem zkoumání probíhajících událostí tak může být popření podstatných změn, omezení globalizace na růst mezinárodního obchodu, kapitálových toků a multinacionálních korporací a vytváření světových regulačních institucí jako MMF.

Publikace chronologicky pojednává o počátcích kapitalismu a podnikání, včetně jejich vztahu k místní vládě, vysvětluje vznik a rozšiřování „moderního státu“ v Evropě, jenž nutí vlády k ztotožnění se s vlastní ekonomikou a k souběžnému vytvoření centralizované správy a nového typu společnosti. Vrcholem tohoto systému byl centralizovaný, militarizovaný stát meziválečného období, trvající i krátce po skončení druhé světové války. Harris následně věnuje pozornost změnám probíhajícím od skončení druhé světové války, přičemž si všímá proměn světového řádu a intelektuálního klimatu, jež vyústily v ideu globalizace. Uvedenému odpovídá i struktura knihy, sestávající se ze čtyř částí nazvaných Počátky, Transformace, „Vzdor“ vůči konci národního investičního projektu a Nový světový řád.

V úvodu knihy Harris vymezuje základní pojmy. Stát definuje jako vládu nad určitým územím (territorial government), kdežto podstatou „moderního státu“ je vedení války podporující vznik národního investičního projektu (national capital project). Potíže doprovází i vymezení pojmu „národní“, jež je užíván se vznikem „moderního státu“, neboť zcela nový národ vyžaduje zrod v dávných časech a kontinuitu s jeho počátkem. Za mezinárodní obchod označuje transakce mezi politickými celky, subjekty obývajícími různé jurisdikce, které odpovídají moderní představě správy, a tak obchod do určité míry zahrnuje i mezivládní vztahy a loajalitu obchodníků k příslušné vládě. Globalizace odráží tendence k „širší“ ekonomice nahrazující národní ekonomiky, kde jsou domácí ekonomické aktivity stále více determinovány vnějšími faktory. Představa „kosmopolitizace“ odkazuje na vznik světového společenství, světa navzájem ovlivňujících se politik a souboru rozeznatelných sociálních celků, lišících se jazykem, vírou a kulturou.

Druhá kapitola pojmenovaná *Počátky kapitalismu* vyzdvihuje úlohu obchodníků při vzniku kapitálu a komerčního výrobního systému. Ekonomické zájmy obchodníků ve srovnání s politickými motivy státu přispěly k jejich kosmopolitnější povaze a větší nezávislosti na státu. Výsledkem byly samostatné obchodní komunity či městské státy¹ využívající obchodní daně a zdroje plynoucí z bankovníctví, výměny informací apod., zatímco královská impéria se opírala o pozemkové daně a vojenskou sílu. Národní státy se později formovaly jako zvláštní hybridy těchto dvou celků. Vznik soukromého kapitalistického systému ze složitých územních a hospodářských forem způsobil velké posuny v ekonomickém růstu a podnikání. Podle Harrise vedl šok z průmyslové výroby ke ztotožnění samotného kapitalismu s průmyslovým kapitalismem, který představuje zcela nový typ společnosti ojedinele vytvořený v severozápadní Evropě 19. století. Průmyslový kapitalismus považuje za jednu z podob kapitalismu, jehož vznik odhaduje přibližně do 16. století.² Toto období bylo ale charakteristické utvářením národních států, spíše než jednotného ekonomického systému, stejně tak i národního, spíše než kosmopolitního kapitalismu.

Úvod třetí kapitoly *Moderní stát* připomíná závislost kapitalismu na stabilitě transakcí a vládě. Čím je systém vyspělejší, tím větší je závislost na státu, neboť zabezpečení a spolehlivost transakcí vyžaduje vymezení a vynutitelnost pravidel. Kapitalisté se stali náchylnějšími ke zneužití státní moci. Zároveň si stát stanovením pravidel podřídil kapitál. Jeho nařízení vymezily ekonomicky neracionální, avšak politicky vyhovující oblasti (zájem politického řádu) a politicky definované ekonomiky. Přirozeně kosmopolitní kapitál byl „obětován“ budování národních kapitalismů, sloužících státním zájmům. Zrychlení akumulace národního kapitálu bylo podpořeno systémem permanentní války, kdy se v důsledku vládních nařízení a pod státním dohledem do centra národního průmyslového systému dostával těžký průmysl. Armádu zabezpečující služby a podnikání s nimi spojené pak položily základ národní kapitalistické třídy. Dodávky státu představovaly hlavní zdroj expanze ekonomiky a kapitálové akumulace. Důležitým zdrojem financí byly příjmy z obchodu, což vedlo k vytváření královských monopolů. Merkantilistická doktrína, která podle Harrise vyjadřovala společný cíl ke koruně loajálních subjektů, byla v rozporu s logikou kapitalismu a fungování světové ekonomiky. Vládcové určovali strukturu světové dělby práce i širší zájmy kapitalismu. Celkově válečná výroba podpořila velkovýrobu, standardizaci výroby a industrializaci národních ekonomik a národní kapitalismus se stal důležitým faktorem rozvoje v Evropě. Současně byl rostoucí nacionalismus závislý na kosmopolitním bankovníctví, podobně obchodníci nadále působili v oblastech s nejvyššími zisky, stimulovali průmyslovou výrobu, těžbu nebo komerční zemědělství.

Do poloviny 19. století vznikl v Evropě „systém vojenských velmocí“. Organizace národních ekonomik směřovala k podpoře války, čehož bylo dosaženo přímým ovlivňováním soukromého podnikání nebo poskytováním podnětů a penalizací. Fyzická moc státu, byrokracie, systém zdanění a další opatření k získávání zdrojů byly uzpůsobeny přesunu prostředků z veřejné spotřeby k válečným výdajům a obsluze dluhu zapříčiněného částečně válkami. Národní kapitalismus (rozličných forem) zaznamenal neobyčejně vysoké míry růstu. Harris se zmiňuje i o evropském imperialismu, jehož smyslem bylo zabezpečení územních enkláv z důvodu jejich

¹ Městské státy rovněž vytvářely trhy i jejich regulace, stavěly přístavy, lodě nebo překladiště, čímž položily základy infrastruktury potřebné pro kapitalismus.

² Ovšem opustíme-li definici kapitalismu jako průmyslového systému, pak neexistuje žádný historický moment, jenž můžeme označit za vznik kapitalismu (Harris, s. 14).

exkluzivního využití nejen jako obchodních center nebo trhů. Primární motiv imperialismu byl politický, nikoliv ekonomický, přesto mohl připravit podmínky pro kosmopolitní ekonomiku, systém výroby a obchodu v rámci mnohem větších územních jednotek. Ve skutečnosti ale světová ekonomika ve sféře obchodu, kapitálu i migrace pracovní síly rostla mnohem rychleji. Jejím finančním centrem se stal Londýn, přičemž se vyžadovalo, aby britský kapitál byl využíván výhradně britskými společnostmi a sloužil britským zájmům, nikoli hledal nejvyšší výnosy.

Poslední kapitola *Vrchol moderního státu* první části označuje první světovou válku za triumf úsilí státu organizovat jeho zdroje, ekonomiku a společnost. Přestože od roku 1870 byly ekonomické reformy motivovány i změnami tržních podmínek a vojenských potřeb, primárně směřovaly k izolaci národní ekonomiky od mezinárodní a organizaci průmyslů jako fungujících monopolů, nikoliv konkurujících si trhů. Stát společně s největšími monopoly a bankami kontroloval domácí i zahraniční trhy. Meziválečné období znamenalo konec kosmopolitismu a bylo doprovázeno systematickou kartelizací průmyslů a zpřísněním dohledu nad zbylými odvětvími. Období druhé světové války může být považováno za dovršení budování národních válečných hospodářství. Došlo k růstu veřejných sektorů, plánování i počtu oborů kontrolovaných přímo státem. Přeživší soukromé podniky byly korporativní a byly ovládnuty kartely či monopoly řízenými státem. Současně někdejší růst produktivity ekonomiky USA vyvrátil předpoklad, že země potřebují životní prostor (lebensraum) a nové primární komodity.

Pátá kapitola *Velká přeměna* zahrnutá do druhé části knihy popisuje nejprve úlohu a postavení USA po druhé světové válce. Dominující americká ekonomika vykazovala nadměrné výrobní kapacity a obava z případné stagnace podpořila liberalizaci zajišťující realizaci jejího výstupu. Zároveň americký kapitál plynoucí do Evropy nebyl poprvé plně pod kontrolou vlády. Vzniklou atlantickou ekonomiku lze poprvé z části označit za globalizaci v dnešním slova smyslu. USA nevědomky vytvořily (nebo umožnily vytvoření) kosmopolitní světovou ekonomiku, kde kapitál nemusel být nevyhnutelně spojen s konkrétním státem, ale vztažen ke všem zúčastněným zemím. Průmyslníci si sice uchovali svoji národnost, ovšem kapitál nabyt opět své přirozené (kosmopolitní) povahy, tzn. loajální výhradně tvorbě zisku.³ Významným faktorem poválečného růstu byl také mezinárodní obchod, který se přeměnil z výměny mezi izolovanými ekonomikami do směny mezi specializovanými dodavateli stejného odvětví. Tento posun Harris označuje za počátek skutečně globální dělby práce, kde země pozbyly soběstačnosti ve výrobě výhradně pro domácí trhy. Vlády dříve spravující autonomní nebo relativně nezávislé národní ekonomiky zjistily, že ovládají pouze zlomek světové ekonomiky, kde zdroje růstu a směřování výstupu jsou mimo jejich moc a schopnosti. Avšak základní struktura ekonomiky zůstávala nadále korporativistická, ovládaná státními podniky a státním řízením. Naproti tomu v rozvojových zemích existovala snaha vytvořit silné soběstačné státy⁴. Modelem byly evropské válečné ekonomiky nebo modifikace sovětského zřízení (budování národního investičního projektu). Cílem bylo dosažení potřebné úrovně rozvoje k obraně národní

³ V historii došlo ke mnoha kolizím mezi kapitálem a státem, jež byly vždy vyřešeny ve prospěch státu a uchování moci. Ovšem systém kosmopolitního kapitálu snižuje význam definování národních zájmů, neboť interdependence a spolupráce se stávají nezbytnou podmínkou úspěchu.

⁴ Státy byly charakteristické autarkními a protekcionistickými tendencemi, měnovými kontrolami, rozsáhlými veřejnými sektory, popř. eliminací soukromého sektoru, zákazem nebo přísnou kontrolou zahraničních investic, státním plánováním a fyzickým řízením ekonomiky. Novým prvkem byl pouze program nazvaný socialismus.

nezávislosti. Přestože pokusy vytvořit národ a nezávislé ekonomiky obecně neuspěly, v mnoha případech došlo ke zlepšení životních podmínek obyvatel.

Tématem šesté kapitoly nazvané *Nově příchozí* jsou rozvojové země. Harris upozorňuje, že základem rozvoje Japonska a první vlny „asijských tygrů“ byl starý projekt budování nezávislé národní ekonomiky, jehož úkolem bylo vytvoření vojenských kapacit k podpoře geopolitických ambicí států. I když se vlády primárně nesnažily začlenit země do globální ekonomiky, úspěch těchto zemí plynul z jejich exportní orientace a využití světových trhů. Významnější transformaci zažily až v průběhu 90. let.

Třetí část knihy začíná kapitolou *Strukturální přizpůsobení 80. let*, které následovalo po transformaci 1947-1970, kdy vstoupili národní (státní) kapitalisté na globální trhy. Aktivity těchto navzájem si konkurujících firem již ale nejsou řízeny požadavky států, ale světových trhů. Strukturální přizpůsobení bylo zaměřené především na RZ s cílem stabilizovat a restrukturalizovat jejich ekonomiky a vládní finance a urychlit jejich integraci do globálního systému⁵. Mnoho rozvinutých zemí ovšem podstoupilo reformy⁶ dobrovolně, aby vytvořily příznivé „prorůstové“ podmínky. Podle Harrise šlo o významnou přeměnu, zánik staré korporativistické ekonomiky (národního investičního projektu), kdy program byl realizován bez ohledu na ekonomickou rozvinutost nebo politickou orientaci vlády. Posun vůči „nové ekonomice“ akceleroval v 80. letech, kdy došlo k liberalizaci kapitálových trhů, umožňující získat zdroje na globálních trzích a snížení závislosti ekonomiky na domácích úsporách, i ke změně přístupu zemí ve vyjednávání v rámci GATT. Stejně tak se ekonomický rozvoj zaměřil na zvyšování životní úrovně obyvatel a snižování chudoby, spíše než na vybudování nezávislé ekonomiky. Starý národní investiční projekt uspěl v podpoře vytváření výstupu, avšak nikoliv růstu produktivity. Taktéž rigidita ekonomické a sociální infrastruktury staré agendy koliduje s pružností, již vyžadují změny a inovace charakterizující světovou ekonomiku. Přestože národní investiční projekt vede v podmínkách globalizace k potížím či dokonce krizím, řada vlád se snaží reformy oddálit či mírnit. Zbývající dvě kapitoly této části knihy popisují vývoj a zhroucení Sovětského svazu a okolnosti asijských krizí.

Vládnutí je název desáté kapitoly zahrnuté ve čtvrté části. Úvod kapitoly shrnuje základní rysy staré koncepce státu a státního systému, kde světová populace a kapitál jsou rozděleny a rozloženy podle národnosti. Každá územní jednotka je výhradně spravována centralizovanou autoritou zajišťující politický řád, budování a fungování právního systému, organizaci „izolované“ ekonomiky a morální kodex a disponující monopolem násilí. Starý systém utvářel ekonomiky podle politické geografie a zájmů státu, nikoli podle globálních trhů. Státu i nadále zůstávají důležité pravomoci, včetně podpory a potlačování trhů, avšak globální trhy stále více determinují domácí ekonomické aktivity. Prozatím jsou ale národní ekonomiky částmi globální sítě vytvořené ekonomickou integrací a globalizace zůstává limitována. Svět je podle Harrise přinejlepším kosmopolitní. Také soupeření mezi státy nezaniklo, zvláště silné je v ekonomické oblasti, kde ale dochází k posunu od závodů ve zbrojení k soutěžení v oblasti vzdělávání, výzkumu, sportu, kvalitě infrastruktury nebo života. Nicméně politická opatření již neformují světové trhy a světový řád, ovšem zastaralá pravidla stále lákají vlády k násilné fragmentaci světové ekonomiky, obětování výhod globální integrace ve prospěch vybraných zájmových

⁵ Rovněž snaha využít existujících výhod, spíše než na násilná industrializace.

⁶ Např. odstranění kontrol finančních aktivit a jejich liberalizace nebo rozsáhlé privatizace státního veřejného sektoru.

skupin. Harris zde upozorňuje na problémy související s možností přenesení mnoha ekonomických činností do zahraničí a „ztráty“ vzniklé v důsledku ochrany „národních monopolů“. Závěr kapitoly je věnován zajímavým tématům jako postavení a úloha nevládních organizací či nevytvoření kosmopolitní buržoazie.

Poslední jedenáctá kapitola *Nedokončená agenda* shrnuje dosavadní poznatky a tvrzení. Harris poukazuje na ambivalentní přístup státu, pohybující se mezi akceptováním a vzdorováním integraci. Přestože mnoho zemí třetího světa je v zajetí starého řádu, stará agenda je obecně na ústupu. Autor vyzdvihuje úlohu státu při vytváření světa vyznačujícího se pozoruhodnou produktivitou a schopností uživit mnohem více lidí než kdy dříve. Ve 20. století se ale stát stává potenciálním zdrojem zničení (např. jaderný konflikt) a překážkou ekonomického růstu. Ve své staré podobě je podle Harrise parazitickým uskupením. Přesto se vlády stále snaží udržet jejich privilegované postavení, ačkoli toto „zápolení“ je již ztracené (kapitál se dostal mimo kontrolu státu). Autor upozorňuje, že až nyní jsme svědky skutečné buržoazní revoluce, nadřazení síly světových trhů a obchodníků nad státem⁷. Globalizace tak nabízí „úžasnou“ příležitost uniknout nadvládě státu a jeho záměrům.

Recenzovanou knihu můžeme považovat za významný příspěvek k diskusím týkajícím se vývoje kapitalismu, globalizačních procesů, státního systému i budoucího uspořádání světa a role národního státu v něm. Dalšími tématy, jimiž se autor zabývá, jsou např. povaha války v jednotlivých historických obdobích, vývoj daňových soustav a veřejných výdajů, proměny společnosti atd. Uvedené problémy jsou analyzovány na základě historických událostí, procesů a souvislostí, často jsou využívány zkušenosti konkrétních zemí podpořené množstvím různorodých dat. Pozornost je soustředěna zvláště na země severozápadní Evropy, srovnání rozdílů mezi nimi, stejně tak i rozdílů mezi těmito zeměmi a zbytkem světa. Jejich minulost je připodobňována např. situaci v rozvojových zemích. Autor se snaží prezentované události podpořit soudobými politickými přístupy, ideologiemi, teoriemi a idejemi, nehodnotí dřívější jevy na základě současných teorií, poznatků nebo myšlenkových konstrukcí. Zároveň země nikterak neodsuzuje, avšak upozorňuje na možná rizika. Přestože Harris explicitně neuvádí svoji názorovou orientaci, z knihy je patrný optimistický pohled na současný vývoj, vedoucí k oslabování role státu a růstu úlohy trhů na národní i globální úrovni.

Publikace přináší zajímavý pohled na úlohu a postavení státu v ekonomice, lze ji doporučit všem, kteří se zajímají o související problémy. Historický přístup při zkoumání je logický, avšak v literatuře často opomíjený. Pokud jde o zaměření a pojetí knihy, rozsah a hloubku zkoumání, nenabízí domácí literatura podobnou studii.

Pavel Breinek

⁷ Současně poukazuje na vyšší participaci řady subjektů (např. multinacionální korporace, mezinárodní agentury), kteří ale nemohou přizpůsobit světovou ekonomiku vlastním zájmům.